

הוויכוח בפולין ב-1936 על תכנית האבוקואציה של ז'בוטינסקי

דניאל בלטמן

א

הוויכוח הפוליטי שהתנהל בקרב יהודי פולין בספטמבר 1936 על תכנית האבוקואציה של יהודים ממזרח אירופה – פרי הגותו של ז'בוטינסקי – לא היה מעולם בעל משמעות פרגמטית. התכנית והפעילות המדינית שגלוותה אליה היו חשובות בעיקר משום שהביאו את הציבור היהודי, למפלגותיו, בחודשים ההם ללבן סוגיות חשובות בעלות משמעות אידאולוגית: מקומו של העם היהודי במזרח אירופה לנוכח בעיות הקיום הקשות שהתמודד אָתן – בעיקר פולין – בשנים ההן, מעמדו וזהותו הלאומית בחברה ובמדינה שחי בהן, יחסיו עם ממשלה לא אוהדת ודרכי הגשמתו של החזון הציוני. זה היה דיון נוקב ומעמיק, ועורר אותו מנהיג ציוני מרכזי אשר רגישותו למצבם המידרדר והולך של יהודי מזרח אירופה היתה קו מנחה בפעילותו הציבורית כבר לאחר מלחמת העולם הראשונה.¹ אבל התכנית היתה לא ראלית בעליל; עקב עצמת הטראומה של השמדת יהודי אירופה היא עוררה בשנים שלאחר המלחמה דיונים והתנצחויות אין-ספור על נושא שחסר היה כל בסיס היסטורי: אם אפשר היה לצפות את השואה ולהקדים לה מעשה הצלה דרמטי, הרואי ומקיף.² בדיון על האבוקואציה יש להפריד אפוא בין שני היבטים שאינם שייכים למציאות היסטורית אחת: האחד – האירועים שהתרחשו בפולין ב-1936, שם נקלע רעיונו של ז'בוטינסקי לתוך מציאות סוערת ומסובכת של יהודי פולין בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השנייה; האחר – הפרשנות הנשענת על בסיס אידאולוגי שקנתה לה אחיזה במחנהו של ז'בוטינסקי לאחר השואה. היא נשמעה עוד בימי המלחמה, ולאחר המלחמה התעצמה על רקע התמודדות החברה הישראלית עם זכרה של שואת יהודי אירופה ועם משמעותה, ותוך כדי היריבות הפוליטית התריפה בין מפא"י לתנועת החרות בשנות החמישים והשישים. מאז הלכה והתגברה

1. ר' בילסקי בן-חור, כל יחיד הוא מלך, המשנה החברתית והמדינית של ז'בוטינסקי [להלן: בילסקי בן-חור, כל יחיד הוא מלך], תל-אביב 1988, עמ' 299.

2. ד' מכמן, 'ז'בוטינסקי – תוכנית ה"אבוקואציה" ובעיית צפיית השואה', כיוונים, 7 (מאי 1980), עמ'

במחנה הרווזיונסטי ההכרה כי הוא המייצג נכונה את הדרך הציונית, ואילו יריביו כשלו, והם אשמים במחדל היסטורי גורא שכמעט הביא לחיסולו של העם היהודי.³ שורשיו של ההיבט הזה נטועים בשנות קיומה הראשונות והסוערות של מדינת ישראל, ועל כל פנים הוא מחוץ למסגרת הדיון של מאמר זה. המאמר הזה עוסק בהיבט הראשון בלבד. ב־16 בפברואר 1931 פרסם זאב ז'בוטינסקי מאמר בשם 'הגירה' בעיתון דאר היום, ובו השתמש במונח 'אבוקאציה' לתיאור רעיון הפינוי המסודר של המוני היהודים מאירופה. הוא כתב בזה הלשון:

ארץ־ישראל דרושה לנו כבית־קיבול בשביל מליוני מתיישבים יהודים; כל דרישותינו המדיניות נובעות מהכרה זו – שעלינו להכשיר לא־ט־לאט את שתי גדות הירדן לקליטת העלייה הזאת... התמוטטותה הכלכלית של היהדות [בגולה], המסתבכת פי עשר מחמת אי־האפשרות של הגירה, היא מדאיבה לא רק בשבילנו, אלא בשביל המדינות, שבתוכן מתחולל תהליך זה, וכי מכאן נובע 'תכסיסנו' – לקשור את הציונות בשאלה של ה'אוקאציה' (פינוי) הראדיקאלית, גם אם הדרגתית, כלומר – לעניין בציונות כמה מדינות בשם האינטרסים שלהן – ולמען הציונות הזאת יש לדרוש התקפה משותפת וכללית על חבר הלאומים, על אנגליה, על דעת הקהל העולמית.⁴

באוגוסט 1932, בוועידת הצה"ר בווינה, אמר ז'בוטינסקי:

חשוב חשבנו כי מדינת־היהודים תהיה לנו רק התחלה להגשמת הציונות. אולם, גם זה כבר נשאר מאחורינו. מיליון אחד של יהודים דיו כדי ליצור היום רוב בארץ־ישראל. אך מיליון אחד אין בו עוד כדי לפתור את שאלת היהודים. כי היום וקוקים להגירה דחופה המונים רבים מאלה.⁵

כאשר נאמרו ונכתבו הדברים האלה היתה תכנית האבוקאציה בחזקת רעיון כללי ולא מגובש. גם לא ברור כלל ועיקר מדוע העלה ז'בוטינסקי את הרעיון הזה בראשית 1931, כאשר מצד אחד מצוקת יהודי אירופה בכלל ויהודי פולין בפרט ומצד אחר המצב בארץ־ישראל לא הידרדרו לידי משבר, כמו שעתיד להיות כמה שנים מאוחר יותר. נראה כי בתחילת שנות השלושים הלכה והתחזקה הרגשתו של ז'בוטינסקי כי הגשמת החזון הציוני והצורך ביציאה של המוני יהודים מאירופה כרוכים זה בזה קשר בל יינתק וכי זהו תהליך שאינו יכול להתנהל על מי מנוחות במשך שנים.⁶ בראשית 1932, לאחר שהגבילה ממשלת

3. י' שביט, המיתולוגיות של הימין [להלן: שביט, המיתולוגיות של הימין], בית ברל 1986, עמ' 63-64, 80.

4. ז'בוטינסקי, 'הגירה', דאר היום, 16 בפברואר 1931, בתוך: מ' בלע (עורך), עולמו של ז'בוטינסקי, מבחר דבריו ועיקרי תורתו, תל־אביב 1975, עמ' 25.

5. ז'בוטינסקי, 'פטיציה בגולה, התנגדות בארץ־ישראל', דברים בוועידה העולמית החמישית של ברית הצה"ר וינה, אבגוסט-ספטמבר 1932, כתבים, נאומים: 1927-1940, ירושלים תש"ח, עמ' 138.

6. י' שכתמן, זאב ז'בוטינסקי, פרשת חייו, ג [להלן: שכתמן, זאב ז'בוטינסקי], תל־אביב 1959, עמ' 89.

המנדט את העלייה לארץ-ישראל, לא היסס ז'בוטינסקי להתבטא ולכתוב נגד מדיניות בריטניה והצדיק עלייה בלתי לגלית לארץ-ישראל,⁷ אבל רק ב-1935 היה רעיון הפינוי המסודר של המוני היהודים מאירופה לתכנית המדינית המרכזית של ז'בוטינסקי.

ב-1935, לאחר מותו של המרשל יוזף פילסודסקי (Piłsudski), החל מפנה במצבם של יהודי פולין. יורשיו של המנהיג הוותיק סטו סטייה חדה מקווי מדיניותו כלפי היהודים. התקנות הנוגעות ליהודים וההגבלות שהוטלו עליהם הלכו והחמירו, ובגללן נעשה הקיום בפולין לא נסבל. בד בבד גלגלו יורשי פילסודקי את הבעיה היהודית לפתחן של המעצמות, ולפיכך היא נעשתה בעיה בין-לאומית. את הצורך בפתרון בעיית גודלה של האוכלוסייה היהודית בפולין בדרך של עידוד הגירה מסיבית הציגו מדינאים ודיפלומטים פולנים בשיחותיהם עם מדינאים צרפתים, בריטים וגרמנים. במדיניות החוץ שלה השתמשה פולין בבעיה היהודית להצדקת תביעותיה הקולוניאליות. היהודים היו בהדרגה לקבוצת אזרחים בעייתית, והמדינה רצתה לסלקם ממנה ולא לשלבם במערכות החיים של הכלכלה ושל החברה.⁸ מגמות אלה ילכו ויתחזקו במחצית השנייה של שנות השלושים. הן היו לא רק פרי מדיניות מוצהרת של ממשלה; הרעיון כי יש להפחית הפחתה דרסטית את מספר היהודים בפולין על ידי הגירה מתוכננת ואינטנסיבית קנה לו אחיזה בציבור בפולין. התקיימו סביבו דיונים ומפגשים, נכתבו מאמרים, הוחתמו עצומות, והיו לא מעט פניות אל הממשלה להיות מעשית יותר בקידום מהיר של מציאת פתרון לבעיה.⁹

המציאות החדשה בפולין היא אפוא הבסיס לגיבושה של תכנית האבוקאציה של ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי העלה על הכתב את הרעיונות הכלליים על העברת מיליון או מיליון וחצי יהודים לארץ-ישראל, והציגם לפני גורמים מדיניים בפולין. מאחורי יזמתו של ז'בוטינסקי בספטמבר 1936 יש עוד מניע: ממשלת פולין ניסתה לגייס לרעיון הגירת היהודים גם גורמים יהודיים, ונשאה ונתנה בעניין זה עם נחום גולדמן, נציגם של הקונגרס היהודי העולמי ושל הסוכנות היהודית בונבה. בניסיון למצוא פתרון מרחיק לכת לסוגיה הועלה גם רעיון ריכוז היהודים במדגסקר, ואולם רק כמה שנים אחרי כן זכה לבדיקה יסודית, ללימוד מדוקדק ולמאמץ אופרטיבי בידי אנשיו של אדולף אייכמן.¹⁰ באוקטובר 1936 העלה שר החוץ הפולני את הרעיון הזה בפגישתו עם ליאון בלום, ראש ממשלת צרפת, שלא הסתיר את רגישותו למצוקת היהודים. בלום נעתר לבקשת פולין לבדוק את העניין, והוציא משלחת שתבדוק אפשרות ליישב המוני יהודים באי. כידוע, מסקנותיה של משלחת זו היו שליליות לחלוטין. באותה העת התנהלו מגעים בין גורמים בממשלת פולין למשרד המושבות הבריטי, ושוב

7. בילסקי בן-חור, כל יחיד הוא מלך, עמ' 292.

8. ע' מלצר, מאבק מדיני במלכות, יהודי פולין 1935-1939 [להלן: מלצר, מאבק מדיני במלכות], תל-אביב 1982, עמ' 140-141.

9. J. M. Majchrowski, 'Obóz Zjednoczenia Narodowego wobec kwestii żydowskiej', in: Wojciech Wrzesiński (ed.), *Polska-Polacy - mniejszosci narodowe*, Wrocław: 1992, p. 144

10. בעניין זה ראו: G. Aly, *Final Solution: Nazi Population Policy and the Murder of the European Jews*, London 1999, pp. 88-104

הועלתה התכנית הישנה מראשית המאה על התיישבות גדולה של יהודים במושבה הבריטית באוגנדה. גם רעיון זה לא זכה לקידום ממשי.¹¹ אבל ברור היה לממשלת פולין כי רוב היהודים יסכימו להגר לארץ-ישראל, ולשם כך היא ראתה לנכון לסייע לסוכנות היהודית בקידום הגירת יהודים לשם, ואף להציג את הבעיה היהודית לפני בריטניה וחבר הלאומים ולפתרה בדרך זו.

אם כן, תכנית העשור של ז'בוטינסקי עלתה בקנה אחד עם מאמצייה של ממשלת פולין לקדם את פתרון בעיית עודף האוכלוסייה היהודית במדינה ועם נכונותה לעסוק בדרכים לקידומו של הפתרון עם גורמים יהודיים.¹² מבחינתו של ז'בוטינסקי היתה התכנית קרש קפיצה והודמנות להיכנס אל מרכז העשייה המדינית של הציונות במה שנראה כמאמץ מדיני אמתי לפתור את שאלת היהודים בפולין ולהביא למהלך שיביא ליצירת רוב יהודי בארץ-ישראל.

האבקואציה, או כמו שהוצגה – תכנית העשור, נעשתה התכנית הציונית החלופית של הרויזיוניזם אל מול הנהלת ההסתדרות הציונית והסוכנות עד ערב מלחמת העולם השנייה. ב-1935 היא הוצגה בכינוס הייסוד של הצ"ח. רעיונו של ז'בוטינסקי בעצם לא היה תכנית של ממש. הוא עצמו אמר בכינוס הזה בווינה, בספטמבר 1935, כי התכנית הזו – לכל פרטיה – טעונה עיבוד יסודי בידי מומחים, בעיקר בארץ-ישראל. עיבוד כזה לא נעשה מעולם. הרעיון היה כללי והציג מסגרת של פעילות מדינית-ציונית, שנשענה על הרגשת הסכנה של ז'בוטינסקי בעקבות המתרחש עם יהודי מזרח אירופה. את התכנית כינה 'הציונות הרוממה', וביסודה תביעה למערכת יחסים חדשה בין הציונות למשטר המנדט. הוא הגדיר אותה New Deal, כשם תכניתו של הנשיא רוזוולט לשיקום הכלכלה באמריקה:

...במחציתו השנייה של כינוסו יוצע לפניכם לאשר את תכנית העשור לשלב הראשון של הציונות הרוממה – להגשמת המדינה בעלת רוב יהודי משני עברי הירדן – ולהציע אותה לממשלת המאנדאט. התכנית טעונה עיבוד לכל פרטיה מצד מומחים, בעיקר בארץ ישראל גופה. היא תהיה מיוסדת על ההנחה שבערך מיליון ומחצית המיליון של עולים יהודיים יתיישבו בארץ; היא תצטרך לחלק מספר זה בין ארצות הגולה השונות, למען תוכל כל אחת מהן ליהנות מראשיתה של האבקואציה הגדולה. את קבלת תכנית העשור מצד הגופים המוסמכים יש להכשיר על ידי גיוסו של מצפון העולם.¹³

ז'בוטינסקי האמין שהתנאים הבין-לאומיים מתאימים למתקפה ציונית לקידום תכנית העשור. זה היה רגע מתאים לממש את הקו המדיני שהנחה אותו זה זמן – מדיניות הבריאות. ז'בוטינסקי האמין כי מציאת אינטרסים משותפים למעצמות ולעם היהודי היא הדרך לקדם

11. מלצר, מאבק מדיני במלכודת, עמ' 141-142.
 12. ע' מלצר, 'הדיפלומטיה הפולנית ובעיית ההגירה היהודית בשנים 1935-1939', גלעד, א (תשל"ג), עמ' 217.
 13. ז'בוטינסקי, 'הציונות הרוממה', כתבים, נאומים: 1927-1940, עמ' 182.

את מטרות הציונות, ובאמצע 1936 נראה היה לו כי הרגע המתאים עומד בפתח. בחדש אפריל הוא קיים שיחות עם הרוזן אדוואד רצ'ינסקי (Raczyński), שגריר פולין בלונדון, ולמד ממנו על החשיבות הרבה שהשלטון בפולין רואה בעניין הגירת היהודים מפולין. הוא גם למד על הקשרים הכלכליים והמדיניים המיוחדים של פולין ובריטניה. מסעו של ז'בוטינסקי לפולין זמן קצר לאחר מכן היה פועל יוצא של המציאות המדינית החדשה שנוצרה לאחר מות פילסודסקי; הוא האמין שבמציאות הזאת יוכל לקדם את רעיונו הוותיק – עלייה של המוני יהודים הנמצאים במצוקה לארץ-ישראל, מתוכננת ומגובה על ידי גורמים בין-לאומיים.¹⁴ ב-9 ביוני 1936 התקבל ז'בוטינסקי בוורשה לשיחה אצל יוזף בק (Beck), שר החוץ הפולני. הוא פרס לפניו את תכניותיו להתיישבות יהודית בארץ-ישראל ודיבר על הגירה של מיליון וחצי יהודים לפלשתינה בתוך עשר שנים. 750 אלף מהם יגיעו מפולין והשאר מרומניה, מן הארצות הבלטיות, מצ'כוסלובקיה, מגרמניה ומאוסטריה. הוא ביקש מבק שפולין תהיה המדינה המובילה בתכנית בין-לאומית גדולה זו, שכן יותר מכול זהו האינטרס שלה לצמצם את מספר היהודים במדינה ולהפחית בכך את בעיותיה הכלכליות. כמו כן אמר כי פולין תוכל ללחוץ על בריטניה לקדם רעיון זה בתוקף יחסי שתי המדינות ובתוקף חברותה של פולין בחבר הלאומים, הגורם הבין-לאומי שנתן לבריטניה את כתב המנדט בפלשתינה. ז'בוטינסקי המשיך לגלגל את יזמתו המדינית בפגישה נוספת עם בק ביולי 1936 וב-9 בספטמבר 1936 בפגישה עם מיכאל לוביינסקי (Łubieński) ראש לשכתו של שר החוץ הפולני ועוד כמה פקידים פולנים ממשדד החוץ וממשדד הפנים. לוביינסקי תמך בעיקר תכניתו והשמיע באוזניו של ז'בוטינסקי דברי הערכה מרובים על הבנתו המעמיקה של ז'בוטינסקי בבעיותיה של פולין.¹⁵

הפגישה הבעייתית מכול, זו שבעקבותיה החל הוויכוח הציבורי הקשה בפולין בעניין האבקואציה ובגללה גם הותקף ז'בוטינסקי בלי רחמים, היתה עם סלבו פליציאן סקלדקובסקי (Skaldkowski) ראש ממשלת פולין, ב-11 בספטמבר 1936. רק כמה חודשים קודם לכן, ב-4 ביוני 1936, בנאום בסיים הפולני קבע סקלדקובסקי את גבולותיה ואת מטרותיה של מדיניות ממשלתו בעניין היהודים: מאבק כלכלי, אדרבה, אבל גרימת עוול – לאף אחד (*Walka ekonomiczna-owszem, ale krzywdy żadnej*). פירושה המעשי של הצהרה זו היה עידוד החרם האגרסיבי והאלים על עסקי יהודים ומתן אור ירוק לדחיקת רגליהם מתחומי תעסוקה שבהם הם מתחרים בעובדים פולנים. עם זאת, קבע סקלדקובסקי, אין לפגוע ביהודים כפרטים, כל שכן במעשי אלימות.¹⁶ ציבור היהודים ראה בססמה הזאת – מוצא פיו של ראש ממשלת פולין – את הביטוי החרף ביותר לדה-לגיטימיזציה שעשה השלטון

14. Y. Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925-1948*, London 1988, pp. 220-221

15. ש' כץ, ז'בו – ביוגרפיה של ז'בוטינסקי, ב [להלן: כץ, ז'בו], תל-אביב 1993, עמ' 971-972; שכטמן, ז'בוטינסקי, עמ' 116-117.

16. J. Tomaszewski, 'Niepodległa Rzeczpospolita', in: J. Tomaszewski et al., *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, Warsaw 1993, p. 209

למעמדם האזרחי של היהודים בפולין. היא נעשתה הביטוי הסמלי לסיבת המאבק והמניע למאמץ שעושה ההנהגה היהודית בפולין למען זכויות היהודים במדינה. ז'בוטינסקי חזר על עיקרי תכניתו לפני סקלדקובסקי. הוא הטעים כי יש חשיבות מיוחדת לגיבושה של מדיניות פולנית בסוגיית ארץ-ישראל וכי תמיכתה של פולין בפתרון השאלה היהודית בפלשתינה תאיץ במדינות אחרות שגם בהן יש לחץ להביא להגירה מואצת של יהודים להשתתף במאמץ בין-לאומי בעניין. בריטניה, כך אמר, לא תוכל להישאר אדישה למהלך גדול כזה. ראש ממשלת פולין הטעים באוזני ז'בוטינסקי כי מדיניותה של פולין אינה לגרש את אזרחיה היהודים, אבל היא בהחלט רואה בציונות תנועה בעלת מטרות אידאולוגיות והומניטריות ראויות.¹⁷

באותם ימים הורה ז'בוטינסקי ליוחנן בדר, חבר נשיאות הצה"ר ופעיל מרכזי של התנועה בקרקוב, להכין במהירות תכנית לאבקואציה של 750 אלף יהודים מפולין: 'תיגש מיד לעבודה, הדבר דחוף'.¹⁸ במשך כעשרה ימים עיבדו בדר וחברים נוספים טיוטת תכנית שעסקה במימון דרכי היציאה של המוני יהודים מפולין ובדרכים להעברת רכושם לארץ-ישראל. נראה שהתכנית נשלחה למשרדי ממשלת פולין. המסקנה העולה היא כי עוזרו ופעילי תנועתו של ז'בוטינסקי בפולין, וככל הנראה גם הוא עצמו, האמינו כי בעקבות הפגישות האלה הונחה התשתית לפעולה המדינית הגדולה שתביא את פריצת הדרך בהגירתם של המוני יהודים לארץ-ישראל.

ב

אם כן, על פי המצב הזה בפולין יש לבחון את הוויכוח שפרץ בעקבות פעילותו של ז'בוטינסקי ב-1936. ב-8 בספטמבר פרסם ז'בוטינסקי את עיקרי רעיונותיו בעיתון *Czas* (זמן) היוצא בפולנית. העיתון הוציא מוסף מיוחד על תכנית האבקואציה, ובו גם מאמרים של יוחנן בדר ושל יוסף שכטמן, שהיה יושב ראש האגף הוורשאי של נשיאות הצ"ח.¹⁹ כמה הסברים וניתוחים שכתב ז'בוטינסקי נועדו לציבור הפולני ומגמתם – הסברה, אלא שדווקא הם עוררו את חמת הזעם של מבקריו.

ז'בוטינסקי הביא את עמדותיו ואת ניתוחו בעניין המאפיינים השונים של האנטישמיות. זוהי תפיסה שהתגבשה בראשית המאה, והבחינה בין אנטישמיות של בני אדם ('אנטישמיות סובייקטיבית') לאנטישמיות של נסיבות או של דברים, המשקפת מציאות אובייקטיבית. אנטישמיות של בני אדם היא תופעה שביסודה דעות קדומות, סטראוטיפים וגזענות, והיא דומה לכל מסע של אפליה ורדיפה אחרי מיעוטים או קבוצות לאומיות נרדפות. האנטישמיות

17. כץ, ז'בו, עמ' 973.

18. י' בדר, דרכי לציון 1901-1948, אוטוביוגרפיה, ירושלים 1999, עמ' 171, 173.

19. שכטמן, זאב ז'בוטינסקי, עמ' 96.

הזאת היתה קיימת בשנות השלושים בעיקר בגרמניה הנאצית. לעומת זאת, פולין היא דוגמה לסוג השני של האנטישמיות, אנטישמיות שנובעת ממצבו הלא נורמלי של הקיום היהודי בגולה, אשר הביא לבעיות של ממש ביחסים שבין יהודים לעמים שבקרבם הם חיים. עיקר הבעיות הן בתחומי הכלכלה העירונית והתחרות על מקורות הפרנסה. הסכנה האמתית ליהודים, אמר ז'בוטינסקי, נשקפת מהאנטישמיות הזו.²⁰

ז'בוטינסקי לא ראה בפולין מדינה אנטישמית, אך חשש כי בנסיבות כלכליות מסוימות תקום בה תנועה אנטישמית שתסכן את קיומם של היהודים – וממשיכי פילוסודסקי לא יוכלו למנוע זאת.²¹ הוא קיווה שהשלטון החדש יכיר במציאות ויעשה בעל ברית לתנועה הציונית בנושא יציאת היהודים מפולין לארץ-ישראל. בנאום שנשא באוקטובר 1936 בוורשה אמר:

נוודד אני ברחבי העולם, ממדינה למדינה, ומבקש בעלי ברית לענייננו. ויכול אני לומר לכם, שאינני רואה בעלי ברית מתאימים וממשיים יותר מקבוצה זו של תלמידי פילוסודסקי. ... אין ספק בדבר, שתלמידי פילוסודסקי, האנשים העומדים עתה בראש הרפובליקה הפולנית, רצונם להעמיד כנגד צעקותיהם של הדמאוגים האנטישמיים תכנית לפתרון הוגן של שאלת היהודים בפולין.²²

נראה כי מלבד רצון למצוא נתיבות ללב ממשלת פולין מתוך מניעים דיפלומטיים, ז'בוטינסקי האמין בכנות רצונה לקדם בדרכים מסודרות ובהסכמה את יציאת היהודים מפולין ובאפשרות לעשותה בעלת ברית של התנועה הציונית. הוא השמיע דברים ברוח זאת לפני אנשי ממשלה, אינטלקטואלים ופוליטיקאים פולנים,²³ אבל רושםם של הדברים האלה על ציבור היהודים במדינה היה רע מאוד. אלה התקשו לראות בממשלה שפתחה במערכה תעמולתית ובמתקפה כלכלית נגד אזרחיה היהודים גורם שאפשר לבטוח בכנות רצונו לדאוג ליהודים.

ב-14 בספטמבר 1936 הגיב יומון הבונד על המאמר של ז'בוטינסקי ב-*Czas* ועל פגישותיו עם נציגי ממשלת פולין במאמר שנשא את הכותרת העוקצנית: "ה'רדצ'ה" הגיע כדי לפנות את יהודי פולין". המאמר הביא במרוכז את עיקרי ביקורתה של המפלגה על התכניות שהעלו מנהיגים ציונים להגירה וליציאה של היהודים מפולין. העיתון קבע שעקרונותיה אין הבדל בין גישתו של יצחק גרינבוים, מנהיגה הוותיק של הציונות בפולין, ובין זו של ז'בוטינסקי. השוני היחיד הוא כי גרינבוים משתמש במונחים ציוניים מסורתיים, ואילו ז'בוטינסקי במונחים של איש צבא. הרי גם גרינבוים הביע באוגוסט 1936 את עמדותיו בעיתונות בפולין. לדבריו, היהודים הולכים ונדהקים ממקומות פרנסתם על ידי פולנים הנאבקים להקים עסקים עצמאיים משלהם, והאנטישמיות הולכת ונעשית כוח רב השפעה, שידחוק בסופו של דבר את היהודים מפולין ויביא לגל גדול של יציאת יהודים לארץ-ישראל.²⁴

20. בילסקי בן-חור, כל יחיד הוא מלך, עמ' 212-222; שכטמן, זאב ז'בוטינסקי, עמ' 91.

21. שביט, המיתולוגיות של הימין, עמ' 65.

22. ז'בוטינסקי, 'על תכנית האבוקאציה', הרצאה במועדון הרופאים והאינג'נרים ווארשה, אוקטובר 1936, נאומים 1927-1940, עמ' 210-211.

23. ז'בוטינסקי, 'פולין תעזור ותיעזר בתכנית האבוקאציה', שם, עמ' 215.

24. מלצר, מאבק מדיני במלכודת, עמ' 147.

אבל אבקואציה, נכתב בעיתון הבונד, זו לשון של איש צבא, זו שפה של מלחמה, אלה הן התבטאויות של משטרים אלימים, שכמוהם לא חסרים באירופה של אמצע שנות השלושים. אבקואציה היא המונח שהשתמש בו הצאר כשגירש מאות אלפי יהודים מאזורי הלחימה באוקראינה ובמזרח פולין בראשית מלחמת העולם הראשונה. וכראיה מביא עיתון הבונד בהרחבה את התגובה שזכה לה רעיונו של ז'בוטינסקי בעיתונות של הימין הפולני. עיתונים אלה קידמו בברכה ואפילו ב'צהלות שמחה', כדברי העיתון, את רעיון האבקואציה. לימין האנטישמי בפולין אין חשוב אם האבקואציה הזו תיעשה בהסכם, כמו שאמר ז'בוטינסקי, או בלי שיהיה הסכם. מבחינתם היה חשוב רק שהיהודים ייעלמו מפולין, וְכמה שיותר מהר. כל היזמות האלה של 'הבן גוריונים, הגרינבוים והז'בוטינסקים למיניהם אך מעוררים את חשקם של האנדרקים [המפלגה הלאומית-דמוקרטית הפולנית] לחסל את זכויותיהם הפוליטיות של יהודי פולין' קבע הבונד.²⁵

ההתקפה של הבונד על תכניתו של ז'בוטינסקי נבעה בראש ובראשונה מעמדותיה הנחרצות של המפלגה נגד הגירת יהודים בעלת משמעות אידאולוגית, כלומר מכוונת להגשמת התכנית הציונית להקים בית לאומי יהודי בפלשתינה,²⁶ אבל השלילה החריפה של רעיון האבקואציה היתה לא רק ביטוי למחלוקת המסורתית בין הבונד ובין הציונות בפולין. המחנה הרוויזיוניסטי הצטייר בעיני הבונד כשלוחה של המשטרים הפשיסטיים באירופה ברחוב הפוליטי היהודי, וסמלת האבקואציה רק שכנעה את הבונד לראותו ככזה. התחזקות כוחה של תנועה יהודית בעלת צביון לאומי רדיקלי היתה בעיני הבונד סכנה מוחשית, קל וחומר אם תמצא דרכים למסדרונות השלטון בפולין, שממילא הלך באותן שנים בדרך המובילה אל משטר לאומי נוקשה וריכוזי. יש להדגיש שאין לתלות את ההתנגדות לתכנית האבקואציה של ז'בוטינסקי בצמרת המפלגה ובדובריה בלבד. גם איגודי עובדים יהודים התכנסו ביזמתם ופרסמו כרוזים בגנות רעיון האבקואציה של ז'בוטינסקי ובדבר הסכנה הטמונה בו למעמדם המקצועי וליכולת הקיום של הפועלים היהודים בפולין.²⁷

מאוריצי אוז'אך (Orzech), ממנהיגי הוועד המרכזי של הבונד ומראשי ההתארגנות המקצועית היהודית בפולין, כתב מאמר הבוחן את רעיון האבקואציה משתי זוויות נוספות: העניין האנטישמי וגישתה הדו־ערכית של הציונות אל קיום היהודים בגולה. מאמרו של אוז'אך חשוב לבחינת מוקדי הוויכוח האידאולוגי שהתנהל בימים ההם בין הפלגים הפוליטיים השונים ברחוב היהודי. אוז'אך חידד את האיום הטמון לדבריו בהסכמה של ההנהגה הציונית בכלל ושל תומכי האבקואציה בפרט עם קיומה של אנטישמיות כמציאות שהיהודים צריכים ללמוד לחיות אִתָּה. ז'בוטינסקי הרי לא תלה את האנטישמיות הפולנית ביסודות אידאולוגיים

25. 'דער דאטשע איז געקומען עוואקאירן די יידן אין פולין...', נייע פאלקסצייטונג, 14 בספטמבר 1936.

26. על עמדתו של הבונד בנושא הגירת היהודים מפולין בשנים ההן ראו: ד' בלטמן, 'הבונד בפולין בשנים 1939-1939', יהדות זמננו, 8 (תשנ"ג), עמ' 78-79.

G. Pickhan, 'Gegen den Storm', *Der Allgemeine Jüdische Arbeiterbund 'Bund' in Polen 1918-1939*, München und Stuttgart 2001, p. 291

הוויכוח בפולין ב-1936 על תכנית האבוקאציה של ז'בוטינסקי

או היסטוריים, אלא ראה בה 'אנטישמיות של דברים'. אוז'אך הזכיר כי עוד לפני תום מלחמת העולם הראשונה, בעת הכיבוש הגרמני, יצא אפולינרי הרטגלס, המנהיג הציוני, בקריאה לציבור היהודי, ובה קבע כי אם היהודים זרים בפולין, הרי הם אינם יכולים לקבל אותן זכויות שיש לפולנים.²⁸ לדברי אוז'אך, אלה הן עמדות המנקות את האנטישמים הפולנים מכל אחריות פוליטית ומוסרית בשאיפתם לשלול מן היהודים את זכויותיהם כאזרחי המדינה ואף לסלקם ממנה.

עוד אמר אוז'אך שתכניתו של ז'בוטינסקי מציגה גם את הסתירה הפנימית הקיימת ברעיון הציוני כולו, ואין פלא שעוררה ביקורת במחנה הציוני. הוא הסביר: אבוקאציה פירושה חיסול מהיר של הגולה ופתרון השאלה היהודית על ידי הקמת מרכז ליהודים בפלשתינה, אבל גרינבוים ואנשיו אינם רוצים להזניח את הגולה ואינם מוכנים לוותר על הזכויות שקיבלו היהודים בארצות מושבם. לדבריו, דווקא הרעיון של ז'בוטינסקי מעמיד את התנועה הציונית לפני משבר גדול. מצד אחד הציונות שואפת להקים בפלשתינה בית לאומי לעם היהודי. זהו לב הרעיון הציוני; מצד אחר אין היא מעוניינת בחיסול מרכזי הפעילות והתמיכה שלה בקרב הציבור היהודי בפולין. לדעתו, זהו שבר היסטורי של הציונות והוכחה נוספת לחוסר יכולתה להציג דרך עקיבה לפני המוני היהודים.²⁹

לבסוף, קבע אוז'אך, זוהי תכנית המסכנת פיזית את העם יהודי. ז'בוטינסקי רוצה לסבך את היהודים בפלשתינה במאבק כפול: בבריטים ובאוכלוסייה הערבית. עיתונות הבונד, כמו עיתונים יהודיים אחרים, פרסמה בימים ההם פרטים על התנגשויות הדמים בארץ-ישראל בין יהודים לערבים. אם כן, שואל עיתון הבונד, על איזה עתיד מפוכח לעם היהודי ז'בוטינסקי מדבר כאשר הוא קורא לאבוקאציה של היהודים?³⁰

אייאפשר לנתק את ביקורתו של הבונד על ז'בוטינסקי ועל האבוקאציה מהאירועים הפוליטיים החשובים שהתרחשו ברחוב היהודי בשבועות ההם. בספטמבר 1936 החל מהפך ביחסי הכוחות בציבור היהודי. כשבוע לפני שפרץ הוויכוח על האבוקאציה נערכו בחירות לקהילות היהודיות ברחבי פולין. הבונד זכה בבחירות האלה לניצחון מרשים כמעט בכל הקהילות המרכזיות במדינה וכן בכמה ערי שדה ועיירות. בוורשה הוא קיבל כ-11 אלף קולות - 15 מנדטים (מתוך 50) במועצת הקהילה. ב-27 בספטמבר 1936 נערכו בחירות למועצת עיריית לודז'. הגוש הסוציאליסטי היהודי, שהורכב מהבונד ומפועלי ציון שמאל, קיבל כ-23 אלף קולות וזכה לשישה נציגים במועצת העירייה, ואילו הבלוק היהודי המאוחד, ובכללו אגודת ישראל והרוויזיוניסטים, קיבל כ-15 אלף קולות - שלושה מנדטים במועצת העיר. זו היתה ראשיתו של מפנה, והוא התחזק בבחירות נוספות שהתקיימו לקהילות ולמועצות עירוניות עד 1939. בעקבות המפנה הזה נהיה הבונד, לראשונה בתולדותיו, למפלגה המרכזית

28. 'אז מיר זענענן דא אין פוילן פרעמדע, און אז די יידן אין פוילן נישט האבן די זעלבע רעכט ווי די פאליאקן'.

29. 'מ' אושעך, 'עוואקאציע און ציוניזם', נייע פאלקסצייטונג, 16 בספטמבר 1936.

30. 'א שטריט צווישן עוואקאציע און עקאדוס', נייע פאלקסצייטונג, 18 בספטמבר 1936.

של היהודים בפולין. יש לתת את הדעת שכאשר הבונד מבקר בחריפות את ז'בוטינסקי ואת עמדותיו, הוא גם שואל: את מי בעצם האיש מייצג? כמה מיהודי פולין תומכים בתכניותיו? לתימוכין הביא עיתון הבונד את הנתון כי בבחירות לקהילה בוורשה קיבלה הרשימה הרוויזיוניסטית 800 קולות בלבד.³¹

ספטמבר 1936 היה חודש חשוב גם מן הבחינה המדינית וגם מן הבחינה הבין-לאומית. תשומת לבו של מחנה האופוזיציה הסוציאליסטית ומתנגדי הפשיזם בפולין, שהבונד נמנה עמו, היתה נתונה רובה ככולה למלחמת האזרחים בספרד ולהתארגנות הרבי-לאומית, שנועדה להגן על הרפובליקה המוקפת. מבחינת הבונד, זה היה גושא חשוב הרבה יותר מרעיון האבקואציה. המלחמה בספרד והתגייסות תנועת הפועלים האירופית למען הגנה על הרפובליקה היתה אירוע שהבונד הרבה להדגיש כסמל לאחווה הפרולטריון היהודי והפולני. הוא נאבק בכל סדק שנפער בה, והביקורת על הגירת היהודים והאבקואציה היתה קשורה למאמץ הוה. בשלהי 1936 התנהל גם במפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פפ"ס) דיון פנימי בסוגיית הגירת יהודים לפלשתינה. ב־1937 אף פרסם אחד מפעילי פפ"ס חוברת, ובה קבע כי דחייתו העיקשת של הבונד את רעיון ההתיישבות היהודית בפלשתינה, כאחת האפשרויות לפתור את מצוקת חלק מיהודי פולין, מונעת את המפלגה מלהשתלב בהקמת מרכז של התיישבות סוציאליסטית ויצרנית עבור אותם יהודים שרוצים לעשות כן.³² בעיני הבונד חברו כל אלה למערכה אחת בעלת משמעות פוליטית ואידאולוגית רחבה: הוויכוח של ז'בוטינסקי עם מתנגדיו בשמאל היהודי בפולין, המאבק בגורמים הפוליטיים האנטישמיים הקוראים לסילוק היהודים מהמדינה, המצב הבין-לאומי וההתנגדות לפשיזם וההתקפה על תכנית האבקואציה.

בחשש רב עקבה אגודת-ישראל אחרי התפרצות העימות הפוליטי שהביאה תכנית האבקואציה לרחוב היהודי. התפרצות של מחלוקת כזו, שנחשפה לפני גורמים בשלטון בעקבות פגישותיו של ז'בוטינסקי עם פקידים פולנים, לא עלתה בקנה אחד עם דרכה הפוליטית של המפלגה בפולין. נאמנה למדיניות ה'ריאל פוליטיק' שלה, ניסתה אגודת-ישראל להימנע מכל עימות ומחלוקת עם הממשלה. הנחת היסוד של המפלגה היתה כי יהודים ימשיכו לחיות בגולה עוד זמן רב וכי הסביבה תמשיך לעיון אותם. אגודת-ישראל בפולין בין מלחמות העולם לא פעלה בדפוסייה של הפוליטיקה היהודית המודרנית שהתפתחה בפולין, והתנגדה לפעילות אופוזיציונית תקיפה אל מול השלטון דוגמת זו שניהלו יצחק גרינבוים או הבונד. אגודת-ישראל ראתה את עצמה מייצגת ציבור אשר במרכז עולמו שימור אורחות חיים מסורתיים; מאבק על זכויות של מיעוט לאומי או מאבק אופוזיציוני

31. ראו תוצאות הבחירות לקהילות: נייע פאלקסצייטונג, 7 בספטמבר 1936; מלצר, מאבק מדיני במלכודת, עמ' 121-125.

32. עמדות אלה התפרסמו בחוברת שהוציא לאור יאן בורסקי ב־1937: J. Borski, *Sprawa żydowska a*; *socialism: Polemika z Bundem*, Warsaw 1937; על הוויכוח בין הבונד לפפ"ס בעניין הגירת היהודים ראו: Pickhan, 'Gegen den Storm' (Ibid. note 27), pp. 338-340.

הוויכוח בפולין ב-1936 על תכנית האבקואציה של ז'בוטינסקי

בעל אופי מעמדי העמידו את היהודים בעימות עם השלטון, עימות שלא היה נקי מסיכונים. הפוליטיקאי נציגה של אגודת-ישראל בפולין ביו המלחמות היה בן דמותו המודרני של השתדלן היהודי המזרח-אירופי ממאות עברו; מרדכי היהודי בשושן ומשה במצרים, מנהיגי ציבור המתמרנים בסבך של מציאות מורכבת ויודעים להשיג עבור עמם את המרב בתנאים הקיימים, היו המנהיגים היהודים ההיסטורים שראו ראשי אגודת-ישראל לנגד עיניהם כדמויות מופת.³³ אי-לכך פעלה אגודת-ישראל להוריד את תכנית האבקואציה מסדר היום מהר ככל האפשר. המפלגה התנגדה לתכניתו של ז'בוטינסקי בעיקר בשל המהומה שהיא הביאה לרחוב היהודי ובשל התגובה שהיא עוררה בקרב חוגים אנטישמיים בפולין לאחר שנדפס מאמרו של ז'בוטינסקי ב-Czas.

ז'בוטינסקי אינו מנהיג פוליטי יהודי הפועל בפולין, קבע יומן המפלגה. רוב פעילותו מרוכזת בארצות אחרות, ואין הוא יכול להופיע פתאום בפולין כמי שמנהל 'פוליטיקה גבוהה' (הויך-פאליטיק) בשמה של יהדות פולין. גרינבוים כבר אמר, כתב העיתון, כי היהודים צריכים לעזוב את פולין;³⁴ ז'בוטינסקי מופיע עכשיו עם תכנית מסודרת כיצד לעשות כן.³⁵ נאמנה לראייתה את מצבה המיוחד של יהדות פולין, קבעה אגודת-ישראל כי תכניתו של ז'בוטינסקי מסכנת את קיומו של הציבור היהודי במדינה:

אנחנו לא חיים כאן בפריס או בלונדון. כאן זוהי ורשה ואנחנו לא יכולים להרשות לעצמנו [כי] דברים כאלה יכתבו...

מה מספר ז'בוטינסקי לקורא הפולני? כאשר אנחנו, היהודים בפולין מנהלים מאבק על הקיום שלנו, במקום בו אנו חיים ושאיננו רוצים לעזוב אותו... בית בו אנחנו יושבים מאות שנים ובו בנינו חיים וקיום... כאשר אנחנו נאבקים על זכויותינו כאזרחים... מול הזאבים האנדיקים... בא ז'בוטינסקי וקורא לפוליטיקאי הפולני, למדינה הפולנית: היהודים צריכים לצאת מפולין... האנטישמים בעצם לא טועים...³⁶

גם אגודת-ישראל ייחדה תשומת לב למחלוקת שזרעה תכנית האבקואציה במחנה הציוני. שלא כמו הבונד, אגודת-ישראל לא שללה עקרונית את התיישבותם החדשה של היהודים בארץ-ישראל. אמנם היא התנגדה לציונות החילונית, אבל הדגישה חוזר והדגש את תמיכתה העקרונית ביישובה של ארץ-ישראל. המפלגה רצתה לחזק את מרכזי לימוד התורה בארץ, ובו בזמן קבעה כי היישוב היהודי בארץ צריך להיבנות על ערכי המורשת היהודית. עיקר

33. G. C. Bacon, *The Politics of Tradition: Agudat Yisrael in Poland, 1916-1939*, Jerusalem 1996, pp. 226-228

34. העיתון מתייחס לדברים שאמר גרינבוים במסיבת עיתונאים באוגוסט 1936 כי המוני יהודים יאלצו לצאת מפולין בשל גידולה של האנטישמיות במדינה. ראו: מלצר, מאבק מדיני במלחודת, עמ' 147.

35. 'סקאנדאליזער ארויסרייט פון וו. זשאבאטינסקי אין ווארשע', דאס יודישע טאגבלאט, 10 בספטמבר 1936.

36. 'די רעוויזיוניסטישע אוואנטורע', דאס יודישע טאגבלאט, 11 בספטמבר 1936.

ביקורתה של המפלגה היה על כי רובה של מערכת החינוך ביישוב אימץ עקרונות 'הלניסטיים', כהגדרתה, והתרחק מהחינוך היהודי המסורתי. בתנאים האלה היא התקשתה לראות ביישוב הציוני בפלשתינה תשתית של 'ארץ-ישראל יהודית'.³⁷ המפלגה ראתה בוויכוח הפנים-ציוני עוד ביטוי של התרחקות הציונים מדאגה לעם היהודי. את מקומה תופס העיסוק בפוליטיקה שאפתנית, ריקה מתוכן ומסוכנת. בעולם הציוני מתנהל כעת ויכוח בין אמיגרציה לאבוקאציה, קבעה המפלגה. הוא מתנהל בין שני אישים: גרינבוים וז'בוטינסקי. בוויכוח זה,

שני הגדולים לא לקחו בחשבון, שהשמעת הצהרות בומבסטיות כאלה מעמידה בסכנה את כל היהדות הפולנית והופכת את חיי היומיום של היהודים לגיהנום. הוא נוצר בשל התעסקות בהויכח פאליטיקי, במקום שימשיכו להתעסק במה שעסקו בו קודם לכן: ציון-פאליטיקי... אנחנו צריכים לבוא ולומר לציונים כי מוטב שלא ימלאו את ראשיהם במחשבות על תרופות פלא. היהודים התקיימו ואי"ה ימשיכו להתקיים... אנחנו מייחלים לגאולה שלמה אבל איננו נמלטים מהגלות... אנחנו, בעזרת האל נתגבר על כל הצרות ועל כל כאבינו... לנו יקרים כל היהודים ולא רק היהודים אשר בארץ-ישראל.³⁸

תגובת הגורמים הציוניים לתכנית האבוקאציה ולפעילותו של ז'בוטינסקי בסתיו 1936 מורכבת יותר. ערב בואו לפולין בחודש ספטמבר לא היתה למחנה אוהדיו תמונה ברורה לחלוטין של מטרת ביקורו, ולא עלה על דעתם שתכניתו תעורר מהומה כה גדולה. יום לפני שהגיע פרסם דער מאמענט, העיתון הפרו-הציוני שז'בוטינסקי נהג לפרסם בו את מאמריו מ-1932, מאמר הסוקר את המצב בארץ-ישראל ובתנועה הציונית בימים ההם. העיתון עסק במשבר בארץ-ישראל, במאמצים שעושים הערבים להפסיק את העלייה ובמדיניותה של בריטניה. אבל בריטניה, כתב העיתון, אינה הגורם הבין-לאומי היחיד בזירה, ולא היא בלבד תכריע בשאלת ארץ-ישראל. העיתון סיכם כי פרטי תכניתו אינם נהירים לגמרי למחנה אוהדיו של ז'בוטינסקי, אבל הם יודעים כי הרפובליקה הפולנית מקבלת באהדה את רעיונותיו על עליית המוני היהודים לארץ-ישראל.³⁹ אם כן, בואו של ז'בוטינסקי נתפס כחלק מהמערכה המדינית המתקרבת אשר גורלה של ארץ-ישראל יוכרע בה.

הביקורת הקשה שנמתחה במחנה הציוני על ז'בוטינסקי נראית תמוהה, ויש לעקוב אחרי התפתחותה. שלום אש, מבכירי הסופרים היהודים בפולין ואישיות בעלת מעמד מיוחד בהיי התרבות של היהודים, ביקר בחריפות את תכניתו של ז'בוטינסקי ב-13 בספטמבר 1936, כמה ימים אחרי הריאיון שנתן ל-Czas. הוא קבע כי רעיונותיו של ז'בוטינסקי הם סכנה הן ליהודים בפולין והן למפעל ההתיישבות בארץ-ישראל. לדבריו, אין לז'בוטינסקי שום זכות להתייחס בקלות הדעת לאפשרות כי יישללו זכויותיהם האזרחיות של יהודי פולין בארץ

37. Bacon, *The Politics of Tradition* (Ibid. note 33), pp. 57-58.

38. 'עוואקאציע אדער עמיגרציע', דאס יודישע טאגבלאט, 22 בספטמבר 1936.

39. 'ערב דעם ענטשיידענעם קאמף פאר ארץ ישראל. צוליב וואס קומט איצט זשאבאטינסקי קיין פוילן?',

דער מאמענט, 6 בספטמבר 1936.

שהם יושבים בה כ-1,000 שנים.⁴⁰ גם נח פרילוצקי, עיתונאי ואיש ציבור ותיק ומראשי התנועה הפולקיסטית, התנגד לכל עניין האבוקאציה.⁴¹

על מה יצא קצפם של פעילי הציבור הציונים? יצחק גרינבוים פרסם רעיונות דומים למדי כמה שבועות לפני שהגיע ז'בוטינסקי לפולין. גרינבוים כתב כי האנטישמיות בפולין הגיעה לממדים עצומים ואין ספק שהמוני יהודים ייאלצו לצאת את פולין ולהגר לארץ-ישראל. רק יציאה מסיבית של יהודים, במספרים גדולים, תפחית את לחץ האנטישמים במדינה. הוא גם ראה ברכה בגיבוש תכניות פעולה משותפות ליהודים ולפולנים בעניין הגירת היהודים. מוטב היה לעשות זאת עם גורמים פולניים שאינם אנטישמיים, ולא להתעקש על הישארות בפולין. מצב כזה ידחוף עוד פולנים לזרועות החוגים האנטישמיים, ולו רק כדי לקדם את עניין הגירת היהודים.⁴²

תומכיו של גרינבוים אמרו כי ההבדל בין עמדותיו לאלה של ז'בוטינסקי הוא בהתנגדותו של גרינבוים להגירה כפויה. ז'בוטינסקי חזר והדגיש כי הוא שולל מכול וכול הגירה כפויה וכי תכניתו מדברת על מעבר הדרגתי שיימשך עשר שנים, בהסכמה ובתיאום, ובשום מקרה אין להסכים שהתכנית תפגע בזכויות היהודים בפולין או בכל מדינה אחרת שיהודים יהגרו ממנה. באחד הראיונות של ז'בוטינסקי עם פרוץ הוויכוח באמצע ספטמבר אמר כי תגובות הצהלה של האנדרקים ורצונם לקדם את 'הגירת הרעב' של היהודים מפולין, אין להם ולא כלום עם תכנית האבוקאציה – תכנית העשור שלו. ברצונו להביא לתיאום בין-לאומי רחב של הגירת היהודים לארץ-ישראל, שעתידה לפתור את המצוקה הכלכלית של יהודים רבים. היו כבר מדינות שהצליחו להסדיר תופעות כאלה אמר; למשל איטליה וארגנטינה שהסדירו את הגירת המצוקה של האיטלקים. תיאום והסדרים כאלה, קבע ז'בוטינסקי, משרתים את האינטרסים של ארץ המוצא ושל ארץ ההגירה כאחד.⁴³

נראה כי גם ציונים שתמכו בהגירת היהודים מפולין לארץ-ישראל חששו מהקונוטציה השלילית שעורר המונח שבחר ז'בוטינסקי להשתמש בו. יהודים מהגרים זה מאות בשנים, נאמר נגד ז'בוטינסקי. ההגירה היא מרכיב חשוב בתולדות עם ישראל לאחר שגלה מארצו, אבל שלא כמו האבוקאציה, הגירה היא מונח בעל משמעות חיובית. יהודים מהגרים תרמו לבנייה ולפיתוח ארצות ההגירה שלהם וידעו לבנות בהן חיי תרבות ועושר רוחני. אבוקאציה היא מושג של אלה שאינם רוצים את היהודים. זהו מונח שאנטישמים משתמשים בו בבואם לבטא את רצונם להיפטר מהיהודים. תמיכה בהגירת יהודים, ובכלל זה לארץ-ישראל, אין פירושה תמיכה באבוקאציה של היהודים.⁴⁴

ז'בוטינסקי הופתע מעצמת ההתנגדות לתכניתו והבין את הבעייתיות במונח שבחר. הוא

40. היינט, 13 בספטמבר 1936; כץ, ז'בו, עמ' 973.

41. מלצר, מאבק מדיני במלכודת, עמ' 153.

42. י' גרינבוים, 'א געצוואאנגענער אנטפער', היינט, 14 באוגוסט 1936.

43. 'וואס זאגט וו. זשאבאטינסקי', דער מאמענט, 16 בספטמבר 1936; כץ, ז'בו, עמ' 973-974.

44. ש' סטופניצקי, 'עמיגראציע איז נישט קיין עוואקאציע', דער מאמענט, 21 בספטמבר 1936.

הודה כי לאבקואציה אפשר לייחס משמעות שלילית, אבל אמר כי הוא מתכוון בדיוק לאותה משמעות שהתכוון אליה הרצל כאשר דיבר על פינוי של היהודים מארצות הגולה; זאת היא אבקואציה עצמית, לא בכפייה (*autoewakuacja, samoewakuacja*).⁴⁵ משה קליינבוים (סנה) היה מן הבודדים שניסה לסלק מהוויכוח הפנים-ציוני את הטונים הצורמים שנלוו אליו. לדבריו, אין לרעיון הציוני בדבר פתרון טריטוריאלי בארץ-ישראל כל צורך בתכניות גרנדיוזיות ומעוררות מחלוקת דוגמת האבקואציה. אט-אט הוא הולך ומכה שורשים בקרב רבים מיהודי פולין, ובכללם כאלה שבעבר לא הודוהו אתו.⁴⁶ עם זאת נראה כי אין להבין את הוויכוח הפנים-ציוני בשאלת האבקואציה מחוץ להקשרו, כלומר הוויכוח שעוררה תכנית האבקואציה היה כרוך במאבק שהתנהל במחנה הציוני בשאלה מיהו הגורם הפוליטי הבכיר המייצג את יהדות פולין לפני ממשלת פולין. בימים שבפולין התנהל הוויכוח על תכניתו של ז'בוטינסקי, נחום גולדמן נפגש בז'נבה עם יוזף בק, שר החוץ הפולני, ושוחח אתו על קידום רעיונות הגירת היהודים מפולין. גולדמן מסר לשר הפולני כי שיתוף פעולה עם מוסדות יהודיים מייצגים לא ייתכן כל עוד תמשיך ממשלת פולין להקים קשרים עם ז'בוטינסקי, שתנועתו, כך אמר, אינה זוכה לתמיכה של ממש בקרב היהודים. לדבריו, שיתוף פעולה עם הרוויזיוניסטים רק מוריד את יוקרתה של ממשלת פולין בעולם היהודי.⁴⁷

עד שעזב את פולין, בנובמבר 1936, ניסה ז'בוטינסקי לענות למבקריו ולפנות אל הציבור היהודי במישרין, שלא באמצעות דובריו הרשמיים. הוא כתב, נאם וכינס אספות ומפגשים. נראה כי התאכזב עמוקות לא רק מעמדת המנהיגים היהודים והגופים הפוליטיים השונים, אלא גם משום שלא הצליח להביא ליצירת תנועה רחבה שתיתן גיבוי עממי לתכניתו. בתחילת נובמבר 1936 כתב מאמר, ובו נתן ביטוי לאכזבתו ולכעסו:

בושו, יהודי פולין! בושו והיכלמו לפני אלהים ואדם; וקצת גם לפני איש אחד, אני הקטן. אחרי ככלות הכל, אין אני אלא נער שליחיות, שליח הממלא את שליחותו. תחילה אתם פותחים לפני האיש הזה את עתונכם ומודים לו על מה שהוא כותב; ואתם באים אל נאומיו ומותאים לו כף; ואתם לוחצים ידו וקוראים לו 'מורה דרך'... השליח שלכם מבקש פרקליטים ובעלי ברית - בדיוק כמו שנצטווה על ידיכם... וכאות הערכה על כל זה - יורד ברד פרוע, מכוער, של שקרים ודיבות בשמכם ובעזרתכם. מה עם אתם?⁴⁸

ז'בוטינסקי עזב את פולין בנובמבר 1936, פגוע ומאוכזב. תכנית האבקואציה ירדה בסוף

⁴⁵ 'Władzimir Żabotyński wyjaśnienie, co rozumie przez ewakuację Żydów do Palestyny', *Nasz Przegląd*, 19 September 1936

⁴⁶ מלצר, מאבק מדיני במלכות, עמ' 155.

⁴⁷ שם, עמ' 151-152.

⁴⁸ ו' זשאבאטינסקי, 'א ווערט צום פוילען ייד', אונזער וועלט, 6 בנובמבר 1936. הציטוט מתוך: שכתמן, זאב ז'בוטינסקי, עמ' 106-107.

הוויכוח בפולין ב-1936 על תכנית האבוקאציה של ז'בוטינסקי

1936 מסדר היום של הציבור היהודי בפולין, למפלגותיו. לעומת זאת, שאלת ההגירה לא ירדה, וככל שהלך והחריף המשבר העולמי, כן הלכה והחריפה מצוקתה, כן הלכו ונסגרו השערים, וכן גבר לחץ הפליטים ומחפשי המקלט מגרמניה ואחר כך גם מאוסטריה. האבוקאציה, כתכנית מדינית, הלכה ונדחקה לשולי העניין של הציבור היהודי. במציאות הקשה של יהודי פולין בשנים האחרונות לפני המלחמה ובהתחשב במצב הבין-לאומי ובמרד הערבי בארץ-ישראל, פתרון דרמטי ורחב היקף של הגירת יהודי פולין היה חלום באספמיה. לאחר המלחמה תשוב ותעלה פרשת האבוקאציה, בממד שונה לחלוטין.

ג

יותר משלושים שנים לאחר הוויכוח שהתנהל בפולין הוציא מכון ז'בוטינסקי בישראל חוברת, ובה נכתבו על עמדותיו של הבונד בנושא האבוקאציה הדברים האלה:

ה'בונד'... לא גילה מעולם הבנה במגמות היסטוריות. התורות והתכניות שלהם נבעו מהרהורי לב ולא ממצייאות פוליטית ואיננו סבורים שהנחה זו טעונה הסבר או הצדקה; נכונותה אושרה במחנות הריכוז ובתאי הגזים של הנאצים...⁴⁹

בסוף שנות השישים לא היה עוד הבונד גורם פוליטי בחיי היהודים; הוא לא היה עוד יריב של התנועה הציונית או של ז'בוטינסקי ולא היה כלל עם מי לנהל את הוויכוח הזה. עם זאת ההיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית המשיכה שנים ארוכות לאחר השואה לראות בתכנית האבוקאציה את ההחמצה הגדולה של העם היהודי להציל מיליונים בדקה האחרונה לפני שגרמניה הנאצית התחילה בפתרון הסופי של השאלה היהודית. יוסף שכטמן, הביוגרף של ז'בוטינסקי, היה לצדו בכל הימים הסוערים ההם, בסתיו 1936 בוורשה, והוא כתב:

בחזות המהלכת אימים על לוח הזמנים של השואה המתקרב, ובדחיפות הפוקדנית הנובעת ממנה להגשמת הציונות, בודד ומבודד היה ז'בוטינסקי... דעת הקהל היהודית התנערה כמעט פה אחד מן הדיאגנוזה שלו וגינתה אותה; ... העיתוי שלו מרוחק היה מרחק תהומי מן העיתוי של מנהיגים ציוניים אחרים. אחד מהם כתב לימים בזלזול: ז'בוטינסקי לא חי מעולם בשעה הסדירה של היום; היה לו זמן משלו; כאשר ראינו אנו הציונים כי השעון מורה שש, ראה הוא שתיים עשרה. ההגדרה הזו שצוינה לגנות משתמעת לזכות. היא מפתח חשוב לפיענוח השליחות היחודית שמילא ז'בוטינסקי האיש ביהדות; ... ההפרש הסמלי בשש שעות חופף את ששת מליוני טבוחי השואה.⁵⁰

49. י' בנארי, תכנית האבוקאציה של ז'בוטינסקי וחזונו את גורל יהודי פולין, תל-אביב 1969.

50. שכטמן, זאב ז'בוטינסקי, עמ' 90-91.

הבונד, גרינבוים, אגודת ישראל, תומכי בן-גוריון, המסד היהודי המאורגן – כל אלה חברו אלה לאלה ועשו יד אחת נגד קידומו של הרעיון הגדול. האבקואציה נעשתה הסיפור המיתולוגי הגדול של הרוויזיוניזם ושל ממשכיו. הסיפור הזה פרץ את גבולות השליחות ההיסטורית הייחודית של ז'בוטינסקי מחוץ לגבולותיה ולמגבלותיה של העשייה הפוליטית הרגילה, היום-יומית והקטנונית של מנהיגים יהודים בני דורו.

שלא מדעת, ז'בוטינסקי בעצמו טמן את זרעי המיתוס הזה. בביקורו האחרון בפולין, במאי 1939, כמה חודשים לפני פלישת גרמניה, הוא נשא נאום באספת עם בוורשה. ז'בוטינסקי היה משוכנע כי המלחמה אינה עומדת בפתח וכי היטלר לא יעז לתקוף. הוא ניסה לשכנע את הנוכחים שיש להמשיך בהתארגנות הציבורית למען הגשמת תכנית היציאה הגדולה ולהפעיל לחץ על המעצמות. הוא נזף בשומעיו על אוירת הנכאים השוררת בקרב יהודי פולין, כאילו נפל הפור, המלחמה אינה נמנעת ושר ההיסטוריה הכריע את גורל יהודי המדינה – כליה:

... אך עתה מברר, כי מלחמה אירופית גדולה לא תהיה. אסור שנשלה את עצמנו. וכאן צריך אני לומר מתוך בושה, כי הבריות מתנהגים כאילו כבר נגזר דינם. לא ראיתי כזאת לא בהיסטוריה, ואף ברומאנים לא קראתי על כניעה כזאת לגורל... בא אני עכשיו אליכם לערוך ניסיון. את הנסיון האחרון. קורא אני לכם: שימו קץ למצב זה! נסו לעצור את העגלה, נסו לקפוץ מתוכה, נסו לשים מכשול בדרכה, אל תלכו ככבשים אל הזאב. כשהזאב טורף כבשה אחת, ואחרי כן שתיים, הרי אוחז הפחד את האחרות, הן רועדות ורוצות לברות. ואילו כאן – בית-עלמין גדול.⁵¹

מתי החלה התנועה הרוויזיוניסטית להשתמש בתכנית האבקואציה כתשתית לבניית זהותה הבתר-מלחמתית? מתי יצאה תכניתו של ז'בוטינסקי מעמודי החדשות ונעשתה מרכיב בספרות הזיכרון של התנועה? נראה כי הדברים התרחשו כבר בעצם ימי המלחמה והשוואה.

ב-1942, בגטו ורשה, התקיימה בתודעת חברי בית"ר במחתרת ההרגשה כי מנהיגם חזה את החורבן עוד לפני שהגיע, וקטני אמונה שמו מכשול בפניו כשרצה לנסות לבלום את האסון. מגן דוד, עיתון המחתרת, כתב בפברואר 1942:

כיום – הבה ונזכיר לעצמנו אותו הויכוח – קולו של מצפון העם הדואג לעתיד והבא מן העבר הרחוק, החי לפעמים בליבו של יחיד נבחר, קרא אלינו: אתם יושבים על הר געש! יש להעביר חלקים גדולים של העם לשם [ארץ-ישראל] במהירות, מכיוון שכבר חמש דקות לפני שתיים עשרה, ועדה של גמדים מילמלה: 'לא, אסור, הס מלהזכיר – אנו מחכים שישתפר העולם, שיכיר בנו כאן'.⁵²

51. ז'בוטינסקי, "ציון-סיים" להצלה עצמית, נאום באסיפת-עם בווארשה אמצע מאי 1939, נאומים 1940-1927, עמ' 335-336.

52. מגן דוד, פברואר 1942, בתוך: 'קרמיש (עורך), עיתונות המחתרת היהודית בווארשה, ה, ירושלים 1992, עמ' 200.

הוויכוח בפולין ב־1936 על תכנית האבקואציה של ז'בוטינסקי

שם, בגטו ורשה, החל הוויכוח על הזיכרון ועל הניסיון להתחקות על הסיבות לאירועים שהחלו ב־1939. אין ספק כי ז'בוטינסקי היה אחד המנהיגים הציונים הפסימים ביותר באמצע שנות השלושים אשר לעתידה של יהדות מזרח אירופה. אין גם ספק כי מבחינת מתנגדיו הלא ציונים, ובראשם הבונד, ניהול משא ומתן עם גורמים השואפים לדחוק את היהודים מהמדינה ולצמצם את יכולת קיומם, היה תופעה לא נסבלת ולא נסלחת. אבל בהכרעה בוויכוח שמתנהל במשך שנים בשאלת צדקת דרכה של אידאולוגיה מסוימת ועדיפותה מאחרת, או בהכרעה בעניין התבונה ההיסטורית הנכונה, תפקידו של ההיסטוריון, מטבע הדברים, מוגבל.